

MOHIGUL MAVLONOVA,

O'zRFA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti tayanch doktoranti

“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDA XUSRAV OBRAZI TALQINI

Annotatsiya: Ushbu maqola Alisher Navoiy qalamiga mansub “Farhod va Shirin” dostonining ijtimoiy ahamiyatga molik qahramonlaridan biri Xusrav obrazining tahliliga bag'ishlanadi. Maqolada Xusrav obrazining tarixiy ildizlari hamda dostonning poetik mazmunini ochib berishda obraz zimmasiga yuklatilgan vazifalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Xusrav, doston, tarixiy ildiz, yozma adabiyot, Farhod, obraz.

Abstrakt: This article is devoted to the analysis to the analysis of the image of Khusrav, one of the socially significant heroes of the epic “Farhad and Shirin” written by Alisher Navoi. The article delves into the historical roots of the Khusrav and the tasks assigned to the image in revealing the poetic content of the epic.

Key words: Khusrav, epic, social, historical root, written literature, Farhad, image.

Ma'lumki, Xusrav haqidagi ma'lumotlarda uning tarixiy shaxs bo'lgani yozilgan. Xusrav, aslida, sosoniy podshohlardan Anushirvonning nabirasidir. U 590-yilda taxtga chiqib, 628-yilda o'z o'g'li Sheruanning topshirig'i bilan qatl qilingan. Xusrav obrazi Sharq xalqlari adabiyotiga dastlab Firdavsiyning “Shohnoma” asari orqali kirib keldi. Nizomiy Ganjaviyning “Xusrav va Shirin” dostonidan so'ng u an'anaviy qahramon sifatida adabiyotdan mustahkam o'rin egalladi. Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonida boshqa xamsanavis shoirlardan farqli ravishda Xusrav xarakteridagi salbiy jihatlar ham yoritilgani ayon. Navoiy Xusravni xudbin, kibrli va johil qilib tasvirlashi bejiz emas. Tarixiy manbalarda yozilishicha, payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) Eron shohi Xusravi Parvezni islomga da'vat qilib maktub yuboradilar. Ammo jaholat botqog'iga botgan shoh muborak maktubni yirtib tashlaydi. Nizomiy Ganjaviy “Xusrav va Shirin” dostonining oxirgi boblari ana shu haqidadir. Abdurauf Fitrat “Farhod va Shirin” maqolasida keltirishicha, “doston, asosan, shunda bitsa ham Nizomiy bundan islom dinining foydasig'a bir natija chiqarmoqchi bo'ladi: “Xusrav Muhammad payg'ambarning xatini yirtib tashlagani uchun shohlig'i buzuldi”, deb yana bir-ikki fasl orttiradir”.

Fitrat maqolasida Navoiy Xusrav va Farhodning an'anaviy so'z bellashuvidan keyin Nizomiy izidan bormagani, chunki Nizomiy bu voqeadan so'ng Farhodga afsonaviy Besutun tog'ini qazish vazifasini topshirgani xususida to'xtaladi: “Navoiy dostonining borishi buni ko'tarmaydir. Chunki Navoiy Xusrav bilan Farhodni Madoyinda emas, Armaniyada ko'rishtiradi. Bu yerda turib Besutun tog'ini qazdirish munosabatsiz tushadir. Zotan, Navoiy Xusravi Parvezni yoqtirmaydi. Uni yana biroz insofsizroq ko'rsatmak Navoiyga foydalidir” [1.125]. Ozarbayjon olimi H.Arasliga ko'ra, Navoiy Xusrav siymosida podshohlarning zolim qiyofasini yaratib, uning shaxsiyatida shohlikning salbiy xususiyatlarini ko'rsatishga harakat qilgan [2.9]. Ammo bu o'rinda Navoiy badiiy mahorati va o'ziga xos dunyoqarashining yorqin jihatlariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Adabiyotshunos T.Ahmedov “G'oyaviy niyat va badiiy obraz” nomli maqolasida “Navoiy odamlarni odamlarga, el-

yurtga qilgan yaxshiligi, keltirgan manfaati yoki zararidan kelib chiqib, yaxshi va yomonga bo'лади. Uning asarlarida yaxshilar, deyarli nuqsonsiz, yomonlar esa o'ta ayanchli holda tasvirlanadi. U dostonlarida ana shu prinsipga sodiq qolgan holda ijobiy va salbiy obrazlarni yaratadi [3.37], deb yozadi. Professor N.Komilov ham bu borada u bilan hamfikir: "Navoiyning ijodida mutlaqiylik hukmron: mutlaq yaxshilik (ezgulik) va mutlaq yomonlik (yovuzlik)ni ko'radi u. Uning uchun yomon – bu mutlaq qora rangda ko'rinadigan yomonlik. Yaxshi – mutlaq yaxshilik, u nurli ranglar bilan jilolanadi. Shoirning hayotga munosabati ham ana shunday. Uning uchun yomon shoh barcha yomon xislatlarni jamlagan odam, yaxshi shoh esa barcha ijobiy xislatlarni jamlagan shaxs" [4.163]. Navoiy dostonida Xusrav – Eron va Arab o'lkalarining qudratli podshohi. Saltanati esa dunyoparastlik, jaholat, yolg'on, makr, hiyla, qo'rquv, kibr asosiga qurilgan. Navoiy umr bo'yi adolatni dunyodagi barcha yaxshiliklarning tayanch nuqtasi deb bildi va podshohlarni xalqqa zulm qilmaslikka, odil bo'lishga da'vat etdi. Shoir "Mahbub ul-qulub" asarining "Zolim va johil va fosiq podshohlar zikrida" deb nomlangan to'rtinchi faslida adolatli podshohni "ko'zgu", "zolim podshohlarni esa uning aksi" (orqa, qorong'u tomoni)dir deb ta'riflaydi: "Zulm aning ko'nglig'a marg'ub va fisq aning xotirig'a mahbub. Obodlar aning zulmidan vayrona, kabutar toqchalari boyqushg'a oshiyona. Agar qon to'kmak anga pesha, kimki joni bor anga andesha. Haq aning qoshida botil, xiradmand aning aqidasida johil. Qatl uchun jon bermak – shiori, el mol-u jonig'a qasd – shikori [5.45]. Zolim podshohlarga xos sifatlar Xusrav Parvez obraziga ham tegishlidir. Johil va zolim insonlar haqida G'azzoliy shunday yozadi: "Johil, adashgan, fosiq va yovuz kimsalar nafaqat buzuq qarashda takomillashadilar, balki ular yomonliklarini ko'paytirishni fazilat deb biladilar, bu bilan faxrlanadilar va bu ishlar qadrimni oshiradi, deb o'ylaydilar" [8.234].

O'zining aql-u zakovati, farosati va ziyrakligi bilan so'z jangida Farhodning Xusravdan ustun kelishi, bosqinchi, qo'pol va qiziqqon Xusravning ma'naviy yengilishi kabi hodisalar dostonida keskin bir holatlarni vujudga keltiradi. Farhod va Xusrav o'rtasidagi munozara "Farhod va Shirin" dostonining, Navoiy she'riyatining, qolaversa, butun o'zbek adabiyotining eng yorqin, eng mazmundor, eng go'zal va eng ta'sirli badiiy lavhasidir" [6.109]. Xusrav va Farhod dialogi Hamid Olimjon ta'rificha, Navoiy dostonining ham badiiy, ham fikriy cho'qqisidir. Unda Farhod va Xusravning ma'naviy olami to'la-to'kis namoyon bo'лади. Farhod va Xusrav o'rtasidagi bahsda Farhod qancha baland ko'tarilsa, Xusrav shuncha tubanga tushadi, ma'naviy dunyosi tor-u mor kelib, yalong'ochlanadi va ko'z o'ngimizda shoh kiyimini kiyib taxtga chiqqan ikki oyoqli maxluq suratlanadi [7.64]. Xusravdagi takabburlik, shuhratparastlik va manmanlik illatlari esa aslida uning kim ekanligini oshkor etadi. Soxta shon-shuhratdan sarmast bo'lgan odam zulm qilishga moyil bo'лади, lekin o'zi buning farqiga bormaydi. Atrofdagilarning e'tirofi, maqtoviga o'ch bo'lib boraveradi, tanqidni tahqir o'laroq qabul qiladigan bo'лади. Ya'ni "hamma meni maqtashi shart, barcha mengagina ixlos qilishga majbur", deb o'zini o'zi ishontira boshlaydi [8.623]. Xusrav Farhodga qanchalik qattiq va achchiq xitoblar bilan murojaat qilsa, Farhod shunchalik oson va osoyishta javob beradi. O'zini jahonning eng zo'r hukmdori deb bilgan Xusrav raqibidan ham jisman, ham ma'nan yengilayotganiga chidab turolmaydi. Bu bahsda "Xusravning fikr va kechinmalari fosh qilinganidek, Farhodning shafqatsiz murojaati va ayblovlari shohning faqir va zolim axloqini ochib beradi. O'z nafsining quli bo'lgan Xusrav Farhodning yuksak axloqiy fazilatlarini bilan solishtirilganda kuchsiz va zaifroq ko'rinadi" [9.117]. Dostonida Xusrav o'zining mahv bo'layotganini, Farhodning oldida tobora kichrayib borayotganini his qiladi, biroq u shoh edi, saltanatning g'ururi va xalq oldida obro'sini saqlab qolish uchun Farhodga bir ayb qo'yib jazolashni lozim biladi. "Tog' va vodi y gadosi"ning shunday qudratli shohdan hayiqmay, shijoat bilan javob qaytarishi Xusravnig g'azabini keltiradi va "shoh bilan basma-bas olishgan bu gadoni" o'limga buyurib, butun xalqqa namuna qilish to'g'risida farmon beradi:

*Ki, mendek shahg'a mundoq razl dune,
Ayog'din-boshqa band ichra zabune.
Hayotining niholig'a sinib shox,
Javob aytur ne so'rsam bo'yla gustoh.*

Adabiyotshunos S.Erkinovning yozishicha, Xusrav dostonida hayotdagi hamma yaxshiliklarni yutib yuborishga tayyor turgan davr Ahramani sifatida gavdalanadi. U go'zal Shirinninggina emas, go'zallik o'lkasi bo'lgan Armanistonning ham kushandasi sifatida taniladi [10.68]. Biroq Xusrav Farhodning o'limi haqidagi xabardan sarosimaga tushadi. Bir necha kungacha kulmaydi, kechalari qo'rquvdan uxlay olmaydi. Hatto endi nasib qilajak Shirin visoli ham uni xursand qilmaydi. U, albatta, Farhodday farishtamisol insonning nohaq o'limi uchun falak undan qasos talab qilishidan xavotir tuyadi, faqat jazoning qanday yo'l bilan kelishini o'ylab qo'rquv va qayg'uga botadi. Zero, gunohkor odam doimo o'xshashi yo'q tahlika ichida yashaydi. Uning yuragidan doimiy zulmat va qorong'ulik arimaydi. Afsuski, insonda nafs mavjud ekan, unda, shubhasiz, gunoh qilish xavfi saqlanib qoladi. Xusravdagi bir lahzalik afsus-nadomat, pushaymonlik o'rnini yana nafs va kibr egallaydi. Bu nafs esa juda talabchan bo'lib, uni yanada kattaroq gunohlar qilishga undaydi. Mehinbonuga yana elchilar jo'natiladi. Ular qat'iy topshiriq bilan yo'lga chiqadilar. Xoh zulm, xoh qo'rquv, xoh aldov, xoh mulozamat orqali bo'lsin – har qanday holatda ham Shirin roziligi bilan qaytishlari shart edi. Afsuski, Xusrav zulm va zo'rlik bilan muhabbatga erishib bo'lmashligini, Tangri tomonidan belgilangan taqdir bilan jangga kirishgan, qazoyi qadarga zarba berishga uringan insonning boshi xam bo'lishini, o'z qoniga belanishini bilmas edi. Go'yo Jaloliddin Rumiyning quyidagi hikmati Xusrav uchun atalganday: “Zolimlar zulmi qorong'u quduq kabidir, barcha olimlar shunday dedilar: “Ey zulm bilan quduq qazigan! Sen o'zingga tuzoq tayyorlayapsan”[11.48]. Xusrav bunday zo'ravonlik bilan o'z baxtsizligining poydevorini mustahkamlayotgan edi. Otasi kabi o'zining hayvoniy istak va orzulariga bandi bo'lgan Sheruya Shirin jamolini ko'rgach, unga oshiq bo'ladi va otasining bek-amaldorlarini o'zi tomoniga og'diradi. Xusravning adolatsizligi va zulmidan to'ygan xalq, a'yonlar Sheruya tarafida birlashadi va shahzoda o'z otasini nafi yo'lida qurbon qiladi. Navoiy dostonida Sheruyani ajalga qiyoslaydi va Xusravning qatl ishi Allohning irodasi va xohishi ekanligini alohida ta'kidlaydi:

*Ajal Sheruyasi tig'in qilib tez,
Qatli yuz tuman andoqki Parvez.*

Ko'rinadiki, “Farhod va Shirin” dostonida Xusrav obrazi inson ma'naviy tanazzulining fojialar bilan yakun topishiga ishora qiluvchi, yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi azaliy kurashda yomonlikning, albatta, jazosiz qolmasligi haqidagi axloqiy-ta'limiy qarashlarni yuzaga chiqaruvchi o'ziga xos timsoldir. Xusrav obrazi va uning Sharq xalqlari adabiyoti, xususan, buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy ijodidagi o'rnini o'rganish nafaqat, Xusrav timsolining mohiyati, ijodkor badiiy niyati, maqsad-muddaosi, ijodiy tamoyillarini yanada teranroq tushunishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Fitrat. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – B. 208.
2. H.Arasli. Buyuk shoir. O'n so'z. – Ozarbayjon. 1968.
3. Navoiy va ijod saboqlari. – Toshkent: Fan, 1981. – B. 157.
4. Komilov N. Tasavvuf. I kitob – Toshkent: Yozuvchi, 1996. – B. 272.

-
5. Navoiy A. *To'la asarlar to'plami. O'n jildlik. To'qqizinchi jild.* – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2012. – B. 768.
6. Qayumov A. *“Farhod va Shirin” sirlari.* – Toshkent: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979. – B. 167.
7. H. Olimjon. *Mukammal asarlar to'plami. Beshinchi tom.* – Toshkent: Fan, 1982. – B. 248.
8. T. Malik. *Odamiylik mulki.* – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2015. – B. 936.
9. Yashar Qosim. *“Farhod va Shirin” dostonining qahramonlari Ozarbayjon adabiyotshunosligida.* // A.Navoiy adabiy va ilmiy merosini o'rganish masalalari. № 69. // Toshkent: Yashil yaproq, 2024. – B. 413
10. Erkinov S. *Asrlar osha mushoirasi.* – Toshkent: Fan, 1977. – B. 78.
11. Rumi J. *Qalb ko'zingni och.* – Toshkent: Sanno-standart, 2010. – B. 164.

